

AMBONY PROTESTANCKIE W GOTYCKICH KOŚCIOŁACH W OSIEKACH I SUCHEJ KOSZALIŃSKIEJ

Wstęp

Miejsce przepowiadania, jak się mówi w środowisku katolickim, zamilkło od półwiecza. Zarówno z powodu reform liturgicznych po Soborze Watykańskim II², jak też jako owoc rozwoju techniki nagłośnienia świątyń, zabytkowe kazalnice zdobią wnętrza kościelne, lecz ich konstrukcja, ikonografia i symbolika idą w zapomnienie. Zainteresowanie nimi pozwala także pielgrzymowi i turyście na Pomorzu zapoznać się z dziedzictwem sakralnej sztuki protestanckiej³ tworzonej po reformacji (1534) aż do 1945 r. Dzięki opiece państwowych służb konserwatorskich i duszpasterzy katolickich większość najcenniejszych ambon zachowała się w dobrym stanie, przyciągając uwagę bacznych obserwatorów.

Pomorze Środkowe stało się od niedawna (2009) miejscem cennego eksperymentu kulturowego: Reaktywacja Pomorskiej Drogi Św. Jakuba. Średniowieczne kościoły między Kretyną na Litwie a Rostockiem w Niemczech ponownie przyjmują europejskich wędrowców. Także lokalne inicjatywy zapraszają do odwiedzania i poznawania świątych miejsc o przebogatej tradycji chrześcijańskiej. Takim przykładem jest projekt „Szlaku zabytkowych ambon”⁴ między Darłowem i Sianowem, zainaugurowany z inicjatywy koszalińskiej delegatury ZWKZ Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (Ewa Kowalska) podczas Europejskich Dni Dziedzictwa w 2012 r. i realizowany w obszarze promocji zapraszającej do drogi, dosłownie „do sąsiada”. Po opracowaniu ambony w darłowskiej kaplicy zamkowej i zaprezentowaniu jej na konferencji naukowej⁵,

¹ Ks. mgr Henryk Romanik, proboszcz katedry pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Koszalinie; ORCID: 0000-0002-1768-1979. Adres do korespondencji: 75-063 Koszalin, ul. Bolesława Chrobrego 7, e-mail: romanik@koszalin.opoka.org.pl.

² Pisze o tym wyczerpująco biskup Krzysztof Zadarko w artykule o ambonach skrzatuskich, omawiając z perspektywy historycznej, liturgicznej, homiletycznej ewolucję kościelnego wyposażenia kaznodziej-skiego i podając bogatą bibliografię przedmiotu. Krzysztof Zadarko, „Ambony skrzatuskie”, *Rocznik Skrzatuski* 8 (2020): 53–80.

³ Marcin Wisłocki, *Sztuka protestancka na Pomorzu 1535–1684* (Szczecin: Muzeum Narodowe, 2005), szczególnie 91–117.

⁴ Cezary Nowakowski, *Szlak zabytkowych ambon*, cz. 1: *Okolice Darłowa* (Szczecin: Biuro Dokumentacji Zabytków, 2012); Dorota Szymczak, *Srebrny ołtarz darłowski* (Słupsk: Muzeum Pomorza Środkowego, 2007).

⁵ Henryk Romanik, „«Odezwij się słowo». Próba interpretacji symboliczno-biblijnej ikonografii barokowej ambony z kaplicy zamkowej w Darłowie”, *Darłowskie Zeszyty Naukowe* 11 (2015): 57–76 (Europejskie Dni Dziedzictwa, konferencja 25.09.2015 r.; organizator L. Kontowski; red. L. Walkiewicz).

w dalszej kolejności czekają monumentalna ambona w farze darłowskiej, piękna kazalnica w Cisowie oraz ambona w pocysterskim kościele w Iwięcinie. Na zakończenie zostanie zaprezentowana odrestaurowana ambona w sianowskim kościele parafialnym⁶.

Opracowanie obecne tymczasem jest szkicem z pogranicza historii sztuki sakralnej i tematyki konserwatorskiej, które może być przydatne w przygotowaniu i kontynuacji projektów niezbędnych dla rewaloryzacji ambon jako zabytkowych sprzętów liturgicznych znajdujących się w Suchej Koszalińskiej i w Osiekach. Jednocześnie zainteresowanie wiejskiego proboszcza i pytania wakacyjnych gości o skarby dostępne w pobliżu miejscowości nadmorskich pozwoliło na uruchomienie „Drogi między trzema wieżami”⁷, możliwej do pokonania jednego dnia wśród malowniczych krajobrazów. Droga między Osiekami, Iwięcinem i Suchą Koszalińską oraz nowy projekt „Korona gotyku jamneńskiego”, wytyczona jako szlak turystyczno-pielgrzymkowy wokół jeziora Jamno, nie tylko zapraszają gości, ale też stają się istotnym argumentem dla instytucji państwowych i samorządowych dotujących kosztowne zadania konserwatorskie i restauratorskie (2018). Ze względu na unikalne motywy biblijne zdobiące ambony w Osiekach i Suchej autor zajmie się również tym szczegółem życia „milczących kazalnicy”, które kiedyś mówiły w innym języku, dzisiaj obcym na Pomorzu.

1. Ambona jako liturgiczne miejsce głoszenia słowa Bożego

Archetypem dla miejsca ogłaszania woli Bożej wobec ludu, przemawiania z wysoka dla objawiania Prawa w historii biblijnej są *święte góry*: Synaj, Karmel, jerozolimski Syjon – Moriah, a w perspektywie Nowego Przymierza: Tabor, wysokie brzegi jeziora Genezaret i w Jerozolimie – Góra Oliwna i Golgota. W praktyce liturgicznej synagogi żydowskiej święte zwoje czytało się i czyta na *bimie* (por. Łk 4,16–20; Neh 9,4–5), czyli na podwyższeniu z pulpitem, często pod baldachimem. Stało się to wzorem dla urządzania chrześcijańskich świątyń i kaplic. Na przełomie tysiącleci znano w pobliżu ołtarza osobne wyniesienia dla czytania Ewangelii i dla Epistoły, czyli listów apostoelskich oraz do wygłaszania mów i pouczeń duszpasterskich. Od XII w. na Zachodzie ukształtował się wzór ambony (od gr. *anabaino* – wstępuję) opartej przy ścianie nawy lub podwieszanej przy pierwszym filarze od prezbiterium. Typowe elementy takiej struktury to *kosz* wiszący lub oparty na figuralnym czy architektonicznym słupie (stopie), *baldachim* w formie korony pełniący też zadania akustyczne, *schody* z dekorowaną balustradą i parapetem; między koszem i baldachimem pojawiał się często dekorowany *zapplecek*; *bramka* niekiedy połączona z przegrodą jako zakrystia dla kaznodziei. W kościołach zakonnych i akademickich ustawiano niekiedy dwie ambony naprzeciw siebie dla prowadzenia dysput doktrynalnych. W okresie baroku ambony otrzymały rozbudowaną dekorację figuralną, roślinną i architektoniczną. W środowi-

⁶ Andrzej Jarmiłko, Bartłomiej Łyczak, *Dokumentacja prac konserwatorskich i restauratorskich. Ambona z I poł. XVII w. z kościoła pw. św. Stanisława Kostki w Sianowie* (Toruń, 2019).

⁷ Henryk Romanik, *Droga między trzema wieżami* (Koszalin–Osieki: Parafia Rzymskokatolicka pw. św. Antoniego Padewskiego, 2017).

sku protestanckim, gdzie Kościół reformowany swoje sakralne źródło widział w głoszeniu słowa Bożego, wypracowano typ ołtarza ambonowego. Miał on w miejscu wizerunku kultowego nastawy ołtarzowej kosz dla kaznodziei, który wstępował do niego osobnym wejściem z zaplecza. Nierzadko wśród zdobień ołtarzy, ambon, chrzcielnic pojawiały się herby fundatorów książęcych, rodowych, miejskich. Klasycznym przykładem takiej ambony jest darłowska kazalnica w stylu manierystycznym ufundowana ok. 1639 r. dla kaplicy zamkowej przez księżną Elżbietę, wdowę po ostatnim Gryfcie. Ten ostatni zabytek stanowi wyjątkowy przykład bogactwa protestanckich fundacji kościelnych na Środkowym Pomorzu, gdzie nie zachowało się zbyt wiele skarbów w tak dobrym stanie.

2. Ambona w Osiekach nad Jamnem⁸

Średniowieczna wieś Osieki (*Wussecken*) nad wschodnimi brzegami Jamna cieszy się cennym zabytkiem w postaci gotyckiego kościoła z XIV w., który należy do dziedzictwa cysterskiego w tych stronach, zakorzenionego w tradycji opactwa w Bukowie Morskim. Trójnawowa świątynia od zachodu otwiera się monumentalną wieżą, czasowo wykorzystywaną jako spichlerz, o czym mogą świadczyć trzy kamienie młyńskie w fasadzie. Wnętrze przykryte jest drewnianym sufitem. Po bogatym kompleksie klasztornym w Bukowie pozostał do dzisiaj kościół plebejski we wsi, którego architektura pokrewna jest ze strukturą prezbiterium świątyni osieckiej. Nad świątynią patronat piastował przez wieki tutejszy ród rycerski Bulgrinów (Białogórzynów), ponad 100 lat przed ostatnią wojną ziemiańska rodzina Hildebrandtów. O jego sławie jako kościoła pielgrzymkowego związanego z cudem eucharystycznym (1398) autor pisał w osobnym artykule przywołującym ten pomorski ślad kultu i obyczaju katolickiego przed wprowadzeniem reformacji luteranckiej na Pomorzu w 1535 r.⁹ Kościół cieszy się przeprowadzonymi w latach 2014–2018 rozległymi pracami konserwatorsko-budowlanymi zrealizowanymi przez specjalistów z firmy Gorek Restauro, która również zajęła się kompleksową restauracją barokowego ołtarza z XVII w. Zrekonstruowano także XIX-wieczny instrument organowy (2020), który będzie zapraszał parafian, pielgrzymów i turystów swoim pięknym brzmieniem.

Ambona tutejsza (XVII w.)¹⁰ należy do klasycznych przykładów późnorenesansowej sztuki pomorskiego protestantyzmu z elementami manierystycznymi. Kolorystyka odtworzona podczas ostatniej konserwacji¹¹ komponuje barwne polichromie figur, płaskorzeźb i zdobień na czarnym tle ze złocistymi inskrypcjami. Architektura osiec-

⁸ Do artykułu załączono fotografie ambony w Aneksie 6 (fot. 1–2).

⁹ Henryk Romanik, „«Mane nobiscum Domine». Tradycja pielgrzymek do Świętej Hostii w pomorskich Osiekach”, w: *Droga św. Jakuba w Polsce – historia, teraźniejszość, przyszłość. W 10. rocznicę otwarcia pierwszego polskiego odcinka Camino de Santiago*, red. Piotr Roszak, Franciszek Mróz (Kraków: Wydawnictwo „Czuwajmy”, 2015), 357–384.

¹⁰ Nowakowski, *Szlak zabytkowych ambon*, cz. 1: *Okolice Darłowa*, 4.

¹¹ Ewa Palacz, *Dokumentacja konserwatorska. Ambona z VII wieku – korpus i parapet schodów* (Szczecin, 2010); Ewa Palacz, *Dokumentacja konserwatorska. Baldachim i figury* (Szczecin, 2009).

kiej kazalnicy składa się z istotnych elementów: kosz, baldachim (zwany też daszkiem akustycznym, *Schalldeckel*) i schody z balustradą. Brak dzisiaj kilku elementów zabytku, wspomnianych w kronice parafialnej opracowanej przez Huebnera¹²: drzwiczek – bramki (widoczne surowe odcięcie balustrady), zaplecka i podstawy (filar lub rzeźba figuralna).

Putta, maszkarony, hermy, akcentujące podziały architektoniczne i rytmicznie, wkomponowane w całą strukturę nawiązują do bogactwa ikonografii południowego baroku. Niektórzy odczytują włączenie tych pogańskich elementów grecko-rzymskiej mitologii w chrześcijańską dekorację ołtarza słowa Bożego jako ilustrację dominacji nad siłami zła zbawczej Chrystusa i sług Jego Ewangelii (apostołowie), których uczniem i współpracownikiem jest kaznodzieja. Główki i maszkarony znajdują się w podstawach kolumnienek korynckich, jakby demony zostały zmuszone do dźwigania świątyni Pańskiej. Charakterystyczny jest pomorski diabeł Boruta z twarzą wąsatego mężczyzny w czarnym kapeluszu, często spotykany w ikonografii kościelnej tego regionu.

Na koszu (korpusie) znajdują się figury Jezusa i trzech ewangelistów, na balustradzie schodów figury apostołów, mityczne hermy z symboliką płodności (pęknięte owoce granatu), maszkarony pomorskie i główki putt. Do symboliki rajskiej i Kościoła „winnicy Pańskiej” może nawiązywać podstawa kosza z wicią roślinną i kiścią winogron, która jest alegorią owocnego trwania w słowie Bożym (por. J 15,1–11). Zwieńczenie ambony stanowi baldachim w formie fantazyjnej korony, niestety, obecnie o kolorystyce nieco jarmarcznej, która wymaga zabiegu scalenia stylistycznego i technicznego, gdyż obecnie razi jakby niedokończoną fazą prac. Na podniebiu baldachimu ze strzelistymi bukietami zdobionymi twarzyczkami aniołków po ostatniej konserwacji pojawiła się neutralna polichromia pokrywająca konsolę i płycinę. Brak wizerunku (figurki na zaczepie lub malowidła?) gołębic Ducha Świętego, jaka często pojawia się na ambonach z tej epoki, odbiera autorytet kaznodziejskiej obecności nad głowami zgromadzonych w nawie słuchaczy. Gołębica widoczna jest wyraźnie jeszcze na rycinie w kronice parafialnej¹³ sprzed 1930 r. Czytelny jest tu także św. Łukasz Ewangelista, po którym została pusta płycina, podobno już nieobecny przed ostatnią konserwacją. Ambonę odnowiono gruntownie w Szczecinie w latach 2009–2010 r. (Ewa Palacz i współpracownicy), gdzie nadano jej żywe odcienie polichromii¹⁴. Wydaje się, że czas najwyższy na dokończenie tego dzieła...

W ostatnich pracach konserwatorskich zabrakło pogłębionego studium źródeł, wśród których znana jest kronika parafii epoki protestanckiej oparta na dokumentach archiwalnych zebranych przez Walthera Huebnera. Podaje ona detaliczny opis ambony z odpisem cytatów biblijnych ubogacających jej wymowę kaznodziejską¹⁵. Wspomina także narzekania parafian i fundatorów wyposażenia kościelnego¹⁶, że na baldachimie

¹² Walther Huebner, *Chronik der Kirchengemeinde Wussecken. Kreis Köslin* (Stettin: Verlag Leon Sauniers Buchhandlung, 1931).

¹³ Huebner, *Chronik der Kirchengemeinde Wussecken*, 75.

¹⁴ Janina Kochanowska, *Perły Pomorza* (Szczecin: Oficyna In Plus, 2011).

¹⁵ Huebner, *Chronik der Kirchengemeinde Wussecken*, 74–77.

¹⁶ Huebner, *Chronik der Kirchengemeinde Wussecken*, 61.

starej ambony gniazdują gołębie i brudzą słuchaczy kazań pastorskich (1643). Nie wiemy, czy mowa tu jeszcze o gotyckiej ambonie pamiętającej czasy sprzed reformacji, czy o pierwszej fundacji z połowy XVI w., o której mowa już w protokołach wizytacji protestanckiej z 1562 lub 1563 r., że wymagała naprawy z powodu postępującej destrukcji.

Kronikarz wspomina o innym usytuowaniu pierwotnym ambony, mianowicie po północnej stronie łuku tęczowego w głębi prezbiterium, na co może wskazywać brak opracowania prawej strony schodów i osłonięcia przez jakąkolwiek balustradę. Obecnie kazalnica, przymocowana do pierwszego północnego filara, odsłania schody widziane od strony nawy rażące swoją pustką i surowością. Takie obecne rozwiązanie stawia dodatkowe pytania o konstrukcję kosza ambony w relacji do schodów i ewentualną lokalizację baldachimu, które są dopasowane do filara przez podcięcie ceglanej struktury. Również wysokość lokalizacji ambony w relacji do wielokrotnie obniżanej posadzki rodzi nowe wątpliwości. Wydaje się, że decyzja o przeniesieniu ambony z prezbiterium do nawy i jej podniesienie mogła wiązać się ze zbudowaniem chóru patronackiego (na przeł. XVII–XVIII w.) między pierwszym i drugim filarem południowym. Po chórze, jeszcze obecnym w czasie pisania i rysowania kroniki parafialnej, pozostały ślady mocowania na filarach; osobne wejście dla „jaśniepaństwa” od strony alejki prowadzącej do dworu miało kiedyś nawet własny ganek (wiatrołap, *Windfang*). Elementy empory zostały wtórnie wykorzystane do zbudowania zakrystii pod emporą muzyczną (po demontażu w 2014 r. zdeponowane są u stolarza S. Patkowskiego w Osiekach) i świadczą o dbałości gospodarzy luterańskich o godne i wygodne miejsce słuchania kaznodziei mówiącego o Panu Bogu i Jego Prawie.

2.1. Napisy, dedykacje i szyfrogramy

W różnych przestrzeniach kazalnicy zachowały się liczne inskrypcje łacińskie i niemieckie. Na fryzie pod parapetem kosza ambony widnieje prorocтво Izajasza: *VERBUM DOMINI MANET IN AETERNUM* (por. Izajasz 40,8 wg *Biblii Tysiąclecia*, wyd. IV; błędne są odtworzone sigła Esq 40,8: „Słowo Pana trwa na wieki”). Zachęta do przyjmowania słowa Bożego pojawia się w niemieckim wezwaniu z objawienia Jezusa: „Wer Ohren hat zu hoeren [brak: der hoere, was der Geist der Gemeinden saget]”¹⁷. Ma to być wychowaniem wiernego w czasach ostatecznych do mądrego słuchania w Kościele: „Kto ma uszy do słuchania, niechaj słucha, co mówi Duch do kościołów”¹⁸. Należałoby oczekiwać, żeby po tych słowach zachowanych na pierwszej płycinie fryzu pod parapetem balustrady na pozostałych trzech płycinach widniała odtworzona reszta inskrypcji.

¹⁷ Huebner, *Chronik der Kirchengemeinde Wussecken*, 76; Leland Ryken, James C. Wilhoit, Tremper Longman III, *Słownik symboliki biblijnej* (Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Vocatio”, 1998); Juan Eduardo Cirlot, *Słownik symboli* (Kraków: Wydawnictwo Znak, 2000).

¹⁸ Ap 2–3: fraza w zakończeniach siedmiu apokaliptycznych listów do Kościołów Azji Mniejszej; porównaj Mt 13,9.43 i rozwinięcie myśli oraz ww. 10–17.

Na płycinie w podstawie kosza, pod figurą św. Jana Ewangelisty czytamy: *DogMatVI VerbIser Vobis IoVa benIgne: Ex speCVLa Vi porro rIte sonare QVecfu*. Obecnie kaligrafia pierwotna nie jest poprawnie zrekonstruowana, gdyż odczytanie tekstu przynosiło niemałe kłopoty latynistom już przed stuleciem. Sam Huebner twierdzi, że kolejne odnowy przyniosły przemalowanie i zniekształcenie pierwotnego tekstu. W jego kronice znajdujemy wersję sprzed 1930 r.: „Dogmatui verbi servabilis Iova benigne expecula ut porroste sonare Quest”. Rekonstruuje on na podstawie kodu chronostychicznego datę 1656, która wydaje mu się niezgodna z informacjami z kronik i rachunków parafialnych. Pisownia z przemieszana majuskułą i minuskułą może być rodzajem zakodowanej daty powstania przez sumowanie liter jako cyfr rzymskich (X, L, C, M, D, I).

Nie wszyscy się zgadzają z tymi sugestiami, ale podobnie pisana jest inskrypcja na płycie epitafijnej najdłużej w Osiekach służącego pastora (1668–1716) Wawrzyńca [Laurentius] Doeringa i jego małżonki Marii z domu Belichius, pastorówny z Iwięcina. Płyta z wapienia muszlowego znajduje się na posadzce przed ołtarzem tutejszego kościoła i nosi napis: *En VItaM Certo Dat nobIs passIo ChrIstI* = „Męka Chrystusa przynosi nam z pewnością życie [wieczne]” ze splecionymi monogramami LM i BD. Kod chronostychiczny daje datę 1710. W roku tym pastor Doering wszczął spór przed sądem konsystorialnym w Stargardzie o własny pochówek w kościele, który został zaskarżony przez patronów parafii (Hans Ulrich von Bulgrin) odmawiających duchownemu spoczynku w zarezerwowanej dla szlachty kościelnej krypcie pod łukiem tęczowym. Prawdopodobnie pastor spoczął ostatecznie w grobie ziemnym, na którym jest płyta i znajduje się na zewnątrz świątyni, być może po stronie północnej albo w narożniku południowo-wschodniej nawy, na co mogą wskazywać odkrycia archeologiczne podczas prac w 2016 r.

Obecna dzisiaj w kościele osieckim kazalnica jest darem Hansa-Georga von Belowa, pana na Kleszczach i starosty sławieńskiego, skoligaconego z Bulgrinami. Fundator ze swej pobożności i miłości chrześcijańskiej zamówił w 1672 r. (data znana z rachunku) w snycerskim warsztacie darłowskim „tron mądrości” (*Predigtstuhl*). Pierwotnie dzieło pozostawało w barwach naturalnych drewna i dopiero w 1701 r. zamówiono polichromię wykonaną przez artystę z Koszalina, Wawrzyńca Bissena (Laurentius Vissen) za opłatą 25 talarów cesarskich. Na płycinie z Janem Ewangelistą widnieje monogram malarza: *LV pinxit*. Ten sam mistrz pomalował także balustradę (*Schranken*) wokół ołtarza i chrzcielnicę; można przypuszczać, że zostały one odnowione, gdyż raczej nie trwały w barwach naturalnych drewna... Nie wszyscy jednak parafianie hojnie wspierali to dzieło, więc dopłacono wykonawcom z kasy kościelnej. Na szczęście kronikarz parafii dokumentuje skrupulatnie rachunki wydatków, aż do wyliczenia poniesionych kosztów w postaci jadła i napitku dla mistrza.

Huebner przywołuje nadto drewniane epitafium H.G. Belowa z inskrypcją (ok. 1930 r. na chórze organowym), które znajdowało się, wg najstarszych świadków parafii, na filarze nad amboną jako zaplecek (obecne podobno do lat 70. XX w.). Rozpoznawalne jeszcze na nim były nazwiska Below i Bulgrin z podwójnym ich herbem małżeńskim (*Allianzwappen*). Chronostichon, czyli sentencja z zakodowaną datą, dedykowana jest

samemu darczyńcy wspieranemu przez ofiarniejszych rodaków: *qVae Dono Larga est DeXtrae beneDICat IoVa*. Co sumuje się w datę V+D+L+D+X+D+I+C+I+V = 5+500+50+500+10+500+1+100+1+5=1672. Huebner tak oddaje znaczenie tej dedykacji wotywniej: „In Gnaden erfuellen und es ihme wie auch den geehrten Seinigen mich reichen Segen ersetzen!“. Jest to życzenie Bożych łask dla czcigodnego darczyńcy i jego bliskich oraz dla wszystkich parafian, którzy przyczynili się do finalizacji tego dzieła (tj. dziedzica Hansa Heinricha von Bulgrin i Juerga Pomplun, przewodniczącego Rady parafialnej zbierającego kolektę wśród mieszkańców parafii od Czajcz i Łazów przez Osieki po Kleszcze i Rzepkowo).

2.2. Brakujące teksty biblijne

Nic nie mówią dzisiaj, niestety, litery pierwotnej inskrypcji zasygnalizowane na pierwszej od góry płycinie fryzu w dolnej części balustrady, pod stopami apostołów. W karcie konserwatorskiej z 1983 r. Ewa Kowalska identyfikuje świętych (od góry) jako Piotra, Pawła, Macieja i Tomasza. Na szczęście mamy sporo danych w kronice Huebnera, który – nie wiemy, czy poprawnie – rozpoznaje w ostatnich dwóch: Jakuba Starszego i Jakuba Młodszego.

Kronikarz parafii osieckiej podaje umieszczone na balustradzie ambony teksty biblijne zapisane pomorską kaligrafią barokową. Pod postaciami apostołów pierwotnie widniały na płycinach następujące fragmenty biblijne, cytowane za kronikarzem, porównywane z tekstem współczesnym przekładu Biblii Marcina Lutra, a których tekst polski podajemy za BT:

1. „Des Herrn Wordt bleibet ewiglich; das ist aber das Wordt, welches unter euch verkuendigt ist” (1. Petr. 1,25).

Luter: „aber des Herrn Wort bleibt in Ewigkeit. (...) Das ist aber das Wort, welches euch verkuendigt worden ist“ (por. 1 P 1,24).

BT: „Słowo zaś Pana trwa na wieki. Właśnie to słowo ogłoszono wam jako Dobrą Nowinę”¹⁹.

2. „Ich habe einen guten Kampf gekaempfet, ich habe den Lauf vollendet, ich habe glauben gehalten” (2. Tim. 4,13) [sigła wątpliwe].

Luter: „Ich habe einen guten Kampf gekaempft, ich habe den Lauf vollendet, ich habe Glauben gehalten”.

BT: 2 Tm 4,7: „W dobrych zawodach wystąpiłem, bieg ukończyłem, wiary ustrzegłem”²⁰.

¹⁹ Kontekst w 1 P 1, 21–2,3.

²⁰ 1 Tm 6,12,a: Walcz w dobrych zawodach o wiarę, zdobądź życie wieczne. Porównaj: Walka: 2 Tm 2,3–4. Nagroda: 2 Tm 4,8.

3. „Wir sind stets als ein Fluch der Welt und ein Fegopfer aller Leute” (1. Kor. 4,13).

Luter: „Wir sind wie der Abschaum der Menschheit geworden, jedermanns Kehricht, bis heute” (1 Kor 4,13).

BT: „Staliśmy się jakby śmieciem tego świata i odrazą dla wszystkich aż do tej chwili”²¹.

4. „Sey getreu bis in den Todt, so will ich dir die Krone des Lebens geben” (Offb. 2,10).

Luter: „Sei getreu bis an den Tod, so will ich dir die Krone des Lebens geben” (Off 2,10).

BT: „Bądź wierny aż do śmierci, a dam ci wieniec życia” (Ap 2,10)²².

Z pewnością rekonstrukcja tekstów biblijnych udokumentowanych przez Huebnera z jednej strony ożywiłaby wymiar skrypturystyczny, a z drugiej dałaby szansę współcześnie obecnemu w świątyni wczytać się argumentację duszpasterską i artystyczną zapisaną na zabytkowej kazalnicy. Osobnym zagadnieniem jest dyskusja nad językiem ewentualnej rekonstrukcji, gdyż doktryna konserwatorska pozwala obecnie umieszczać w miejsce dawnych napisów niemieckich inskrypcje w języku polskim i o treści katolickiej. Dobrym przykładem takiego rozwiązania jest polichromia na sklepieniu kościoła w Jamnie (2018). Ta kwestia jest szczególnie aktualna dla opowieści o następnej ambonie.

3. Ambona w Suchej Koszalińskiej²³ – milczący świadek słowa Bożego

Wieś Sucha (*Zuchen*) na północ od Góry Chełmskiej była lennem Heydebrecków, a następnie przechodziła w ręce Schwerinów i Kleistów. Po reformacji była siedzibą parafii sianowskiej. Od 1985 r. należy jako filia do parafii w Osiekach.

Kościół tutejszy, wielokrotnie przebudowany, nosi cechy XIV-wiecznej wiejskiej świątyni w stylu pomorskiego gotyku ceglanego na kamiennych fundamentach. Halo-wa struktura posiada od wschodu prezbiterium zakończone prostokątnie, a od zachodu dobudowaną wieżę przykrytą ośmiokątną czapą z iglicą. Jej wyposażenie należy do tradycji protestanckiej XVII i XVIII w., i poddawane etapowej konserwacji domaga się także prezentacji katolickim uczestnikom liturgii posoborowej na progu XXI w. oraz pątnikom z różnych stron nawiedzającym to miejsce.

Ambona wykonana została w I poł. XVIII w. prawdopodobnie w warsztacie pomorskim (wg karty WKZ w roku 1773)²⁴. Powtórzony napis na baldachimie „Anno

²¹ Kontekst 1 Kor 4 o nauczaniu Ewangelii i wierności w próbach (1 Kor 4,13).

²² Cały kontekst listu do Smyrny.

²³ Do artykułu załączono fotografie ambony w Aneksie 6 (fot. 3–4).

²⁴ Nowakowski, *Szlak zabytkowych ambon*, cz. 1: *Okolice Darłowa*, 5.

1729” znajduje się w wyraźnej relacji z datą tablicy komemoracyjnej Jakuba Adriana v. Heydebrecka oraz taką samą na belkowaniu poniżej dzwonów wieży kościoła. Dekoracja rokokowa i styl artystyczny zabytku odpowiada nastrojom religijnym w środowisku protestantyzmu niemieckiego w epoce absolutyzmu oświeconego.

Substancja i struktura zabytku jest klasyczna – drewno rzeźbione, polichromowane, z balustradą schodów, baldachimem, zapleckiem oraz ściankami przedsionka z bramką kaznodziei. Kazalnica ta różni się bardzo od pozostałych zabytków między Darłowem i Sianowem. Ze względu na majestatyczny i trochę dworski krój wg stylu na pograniczu baroku i rokoka zasługuje na określenie „tron mądrości” (*Predigtstuhl*). Zdobiona bogato liśćmi akantu, rozetkami, lambrekinami i srebrnymi dzwonekami – frędzlami przy firankach, kotarach i draperiach. Na koszu widnieje frontalnie jedyna rzeźba figuralna Chrystusa Króla Wszechświata (brak krzyżyka na kuli „universum”). W licznych medalionach fragmenty niemieckie z Pisma Świętego o słowie Bożym zamalowane przed 1971 r. i odkryte w czasie konserwacji w 1996 r.²⁵

Na fryzie ścianki „zakrystii kaznodziejskiej” w kolorach czerni i wielobarwnej bordiury, zwieńczonej bukietami akantu i muszlą oraz drzwiczkami z płycinami marmoryzowanymi w brązach i oranżach – napis łaciński majuskułą częściowo zrekonstruowany: „*TRIN/NI EXTR/VITVR CONCINE: BEMA DEO!*” (przekł.: „Trójjedynemu zgrabnie/harmonijnie zbudowana: ambona [wywyższenie] Boga”). Dedykacja może nawiązywać symbolicznie i teologicznie do wcześniejszego (1648) ołtarza głównego z plastyczną rzeźbą Trójcy Świętej w centrum i figurami apostołów Piotra i Pawła w niszach skrzydeł. Wyróżnione litery zsumowane jako rzymskie znaki arytmetyczne dają liczbę daty fundacji ($IVIXVICCIMD = 1+5+1+10+5+1+100+100+1+500+1000 = 1729$). Wydaje się, że słowa inskrypcji – chronostychonu – są dobierane tak, by były w nich obecne potrzebne litery – cyfry rzymskie. Data ta następuje po roku od fundacji tablicy komemoracyjnej Jakuba Adriana Heydebrecka, książecego ministra izby finansowej (ministerstwa skarbu) na Pomorzu po odzyskaniu suwerenności dziedzicznej dóbr lennych *Schwerin* (prawdopodob. Skwierzynka – *Schwerinsthal*) w ramach majątku Sucha (*Zuchen*).

Struktura i proporcje ambony we wnętrzu kościoła po ostatniej konserwacji są zakłócone przez przesunięcie w głąb nawy o ok. 2 m i odsunięcie przegrody, zakrystii pastorskiej, wobec balustrady schodów. Nie wiadomo obecnie, czy możliwe byłoby odtworzenie pierwotnej lokalizacji ze względu na nowe ukształtowanie posadzki i stopnia w prezbiterium oraz замуrowanie (tymczasowe?) wejścia północnego przeznaczonego dawniej dla kaznodziei. Czy ewentualna budowa nowej zakrystii (północnej) będzie taką okazją, pokażą decyzje inwestorskie i komisje konserwatorskie.

Odczytanie obecnych inskrypcji odtworzonych po kolejnych prze- i zamalowaniach wykazuje nikłą wiedzę biblijną i filologiczną ostatnich konserwatorów; wymagałaby ona zapewne dalszych konsultacji paleograficznych i kaligraficznych. Wydaje się, że zestaw tekstów i ich ustawienie prezentują zamierzone przesłanie doktrynalno-duszpa-

²⁵ Dariusz Markowski, Barbara Ruszczyk-Bińkowska, *Dokumentacja konserwatorska ambony z kościoła filialnego pw. Podwyższenia Świętego Krzyża z Suchej Koszalińskiej* (Gdynia–Toruń, 1996).

sterskie skoncentrowane na posłuszeństwie objawionemu i głoszonemu słowu Bożemu oraz na cnocie wiernej służby obywatelskiej wiernych epoki jednoczenia się państwa pruskiego. Ciekawa jest preferencja licznych fragmentów niektórych proroków Starego Testamentu i dysproporcja wobec większej liczby sentencji nowotestamentalnych. Uderzający jest brak dekoracji figuralnej poza figurą *Salvatora Mundi*, Zbawcy i Objawiciela jako Nauczyciela Świata. Może to wpływ doktrynalny i artystyczny dworu Hohenzollernów w Berlinie, którzy przyjęli w XVIII w. wyznanie kalwińskie? Doktryna ta zwalczała ślady tradycji katolickiej w sztuce protestanckiej w postaci licznych figur, np. apostołów, niejako związanych z kultem świętych i preferowała eksponowanie inskrypcji biblijnych w strukturze architektonicznej ambon, ołtarzy i balustrad.

Próba odczytania tekstów w medalionach podpowiada dalsze studium teologiczno-homiletyczne w perspektywie ekumenicznej. Niestety, nie udało się przygotowanie projektu konserwatorskiego w oparciu o dofinansowanie przez instytucje europejskie z okazji 500-lecia reformacji luterkańskiej w 2017 r. Niestety, również odwiedziny hr. Tessena von Heydebrecka w 2014 r., rycerza ewangelickiego Zakonu Maltańskiego i członka zarządu Deutsche Bank, aktywnego na polu wspierania konserwacji dawnego dziedzictwa niemieckiego na Pomorzu, związanego z rodem niegdyś żyjącym w okolicach Koszalina, nie przyniosły dotąd pozytywnych skutków w postaci finansowego wsparcia pilnie koniecznych prac przy tym wyjątkowym zabytku.

Z pewnością ekumeniczny wymiar przesłania ideowego tego zabytku liturgicznego powiększa fakt jego wyjątkowości na Pomorzu, gdzie przeważają ambony z tej epoki bogate w ikonografię hagiograficzną i biblijną rzeźbioną i malowaną. Przykład „ambony skrypturystycznej” wpisuje się w nurt teologiczno-homiletyczny skupiony na czytaniu i słuchaniu słowie Bożym jako podstawie etyki społecznej i moralności indywidualnej²⁶. Istnieje domniemanie, że fundacja ambony w Suchej wiąże się ze sporem ideowym między konserwatywnym luterkańskim środowiskiem prowincji pomorskiej i pozostającym pod wpływem nurtów kalwińskich dworu berlińskich Hohenzollernów dworem szczecińskim. Autor zajmie się teraz istotnym elementem symbolicznym, de-

²⁶ Porównaj: Piotr Paweł Maniurka, „Gotycka rzeźba św. Anny Samotrzczej”, w: *Góra Chełmska. (Góra Św. Anny – wspomnienia z roku 1875)* (Opole: Wydawnictwo Świętego Krzyża, 1985), 149–155; Piotr Paweł Maniurka, „Nowa placówka kulturalna. Otwarcie Muzeum Diecezjalnego w Opolu”, *Opolski Rocznik Muzealny* 9 (1989): 99–103; Piotr Paweł Maniurka, „Treści ideowe łaskami słynącej rzeźby z Góry Świętej Anny”, w: *Dziedzictwo duchowe i historyczne Góry Świętej Anny. Materiały z sesji naukowej odbytej na Górze św. Anny 5 listopada 1996 r.*, red. Wanda Musialik (Opole–Wrocław: Państwowy Instytut Naukowy – Instytut Śląski, 1997), 22–28; Piotr Paweł Maniurka, „Zabytkowe kościoły Opola i Muzeum Diecezjalne”, *Renowacje i Zabytki* 3 (2010): 1–17; Piotr Paweł Maniurka, *Mater Matris Domini. Święta Anna Samotrzczej w gotyckiej rzeźbie śląskiej* (Opole: Wydawnictwo Świętego Krzyża, 1997); Piotr Paweł Maniurka, „Dzieje gotyckiej rzeźby św. Anny Samotrzczej z Góry św. Anny”, w: *Historyczne i współczesne problemy miasta i jego mieszkańców. Materiały z II Seminarium Naukowego „Kędzierzyn-Koźle. Rodowód – Współczesność – Przyszłość” (12–13 października 1995 r.)*, red. Edward Nycz (Opole–Kędzierzyn-Koźle: Wydawnictwo Instytut Śląski, Uniwersytet Opolski, Towarzystwo Ziemi Kozielskiej, 1996), 136–142; Jakub Pokora, *Sztuka w służbie reformacji: śląskie ambony 1550–1650* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982); Jakub Pokora, „Ambony śląskie z lat 1550–1650: stan zachowania”, *Ochrona Zabytków* 28, 3–4 (1975): 198–216.

koracyjnym i ideowym owego „tronu Słowa”, który winien nadal przemawiać, także wtedy, gdy dawno już kaznodzieje luterkańscy i katolicy nie proklamują orędzia religijnego z wysokości nawy nad głowami i sercami wiernych.

3.1. Teksty biblijne na nowo odczytane

Próba rozczytania dekoracji biblijnej omawianej ambony zakłada pewien program ideowy, całościową wymowę, która mogła stanowić również swego rodzaju przesłanie fundatora lub/i jego duchowych inspiratorów. Tymczasem zostanie podjęta próba odcyfrowania zniekształcanego przez kolejnych konserwatorów napisów wykonanych gotycką minuskułą i stopniowo podjęte zadanie dekodyfikacji programu biblijnego wystroju kazalnicy.

Kolejno zostanie podany tekst z ambony, jego brzmienie wg przekładu M. Lutra (*Die Bibel*, Berlin 1979) i tekstu *Biblii Tysiąclecia* (III wyd. z 1980 r.), czytane od góry ku dołowi (dwupiętrowa struktura kosza).

3.1.1. Korona baldachimu

1. Medalion pusty.

2. „Anno 1729” (2x).

3. „Rueffe getrost schone nicht, erhebe deine Stimme wie eine Posaune” „und im Hause Jacob ihre Sunde”.

„Psalm CVIII” [sigla błędne, może źle odtworzone]

Luter: „Rufe getrost, halte nicht an dich! Erhebe deine Stimme wie eine Posaune, und verkuendige meinem Volk seine Abtruennigkeit, und dem Hause Jacob seine Sunden! Jesaia LVIII,1”.

BT: „Krzycz na całe gardło, nie przestawaj! Podnoś głos twój jak trąba!

Wytknij mojemu ludowi jego przestępstwa i domowi Jakubowemu jego grzechy!” (Izajasz 58,1)

Początek istotnego dla przesłania księgi Trito-Izajasza (Iz 56–66) rozdz. 58, odwołujący się do stanu ducha i przesłanie dla odradzającego się Izraela po niewoli babilońskiej w V w. przed Chr., w granicach imperium perskiego. Kontekst całego rozdziału jest ciekawym źródłem dla refleksji nad treścią ideową sucheckiej ambony. Biorąc pod uwagę lokalizację tekstu na szczycie ambony, należy domniemywać kluczową wagę tej inwokacji dla proroka–kaznodziei, który ma zachęcić wiernych do przyjęcia orędzia Bożego i dostosowania doń swej postawy moralnej, tak w wymiarze osobistym, jak społecznym.

3.1.2. Kosz ambony

1. „I will euch Hirten geben, meinem Herten [ich] mit Lehre und Weissheit” „Jeremia III,15”.

Luter: „Ich will euch Hirten geben nach meinem Herzen, die euch weiden sollen in Einsicht und Weisheit“ (Jr 3,15).

BT: „Dam wam pasterzy według mego serca, by was pašli rozsądnie i roztropnie” (Jeremiasz 3,15).

Zapowiedź prorocza posłania i autorytetu kaznodziei, który w sytuacji historycznej Kościoła ewangelickiego w XVIII w. jest także reprezentantem państwa pruskiego, podpowiada też obowiązek posłuszeństwa nauce moralnej pastora w gminie o tradycji luterńskiej. Urząd pasterski wyraża zarówno królewską i urzędniczą odpowiedzialność za lud – owczarnię, jak też biblijno-pastoralną troskę o życie duchowe, moralne i zbawienie wieczne członków wspólnoty.

2. „Wer eich hoeret, der hoeret mich, und wer euch verachtet, der verachtet mich”. „Luc. V,10” [sigła niepoprawne].

Luter: „Wer euch hoert, der hoert mich; und wer euch abweist, der weist mich ab;

[Wer aber mich abweist, der weist den ab, der mich gesandt hat]”. (Lukas X,16)

BT: „Kto was słucha, Mnie słucha, a kto wami gardzi, Mną gardzi;

Lecz kto Mną gardzi, gardzi Tym, który Mnie posłał” (Łk 10,16).

Stanowcze przywołanie tożsamości duszpasterza zjednoczonego duchowo z osobą Syna Bożego jako nauczyciela ludzi. Kontekst Ewangelii zapowiada też konieczność wytrwania w chwili próby, tj. odrzucenia obecności i nauczania uczniów Chrystusa. Mamy tu do czynienia z sytuacją ucznia postawionego wobec konieczności wyboru między Bogiem a podmiotem polemicznym, nawet wrogim wobec Słowa Bożego i Jego wyznawców.

3. „Das Evangelium von Christus ist eine Kraft Gottes, die da seelig machet”, „Rom”.

Luter: „Ich schaeme mich des Evangeliums nicht, denn es ist die Kraft Gottes, die alle rettet” (Rom 1,16)²⁷.

BT: „Ja nie wstydzę się Ewangelii, jest bowiem ona mocą Bożą ku zbawieniu dla każdego wierzącego” (Rz 1,16).

Mamy tu prawdopodobnie do czynienia z cytatem nie wprost z Biblii, lecz być może z jakiejś postylli lub podręcznika kaznodziejskiego. Wydaje się, że przytoczona

²⁷ Autor sugeruje tu parafrazę według Rz 1,16.

sentencja mogła być na tyle znana słuchaczom, że nie było konieczne zapisywanie jej w oryginalnym brzmieniu. Jest to jeszcze jeden polemiczny fragment wzywający do wierności Chrystusowi i Jego słowu wobec nadchodzących prób i sporów wewnątrzkościelnych. To także echo niedawnych gwałtownych i rozbijających jedność wojen religijnych.

4. „Seelig sind, die Gottes Wort hoeren und *so maschiren* [?]”, „Luc. XI, 25” (sigla niepoprawne).

Luter: „Selig sind, die das Wort Gottes hoeren und bewahren” (Lk XI,28).

BT: „Błogosławieni ci, którzy słuchają słowa Bożego i zachowują je” (Łk 11,28).

Błogosławieństwo wypowiedziane dla Matki Zbawiciela Jezus przenosi na każdego ucznia i uczennicę wiernych słowu Bożemu. W ten sposób nie pochodzenie i przynależność etniczna, religijna, polityczna, lecz osobista więź z Bogiem jest źródłem łaski zbawczej. Czy to jakaś aluzja do katolickiej pobożności i duchowości maryjnej, należy wątpić, gdyż odległa w czasie i wyciszona wydaje się tradycja miejsca pielgrzymkowego na Górze Chełmskiej, górującej nad łąkami za Suchą...

„Wer Ohren hatt der hoere, was der Geist den Gemeinden saget”, „Apoc. II,7”.

Luter: „Wer Ohren hat, der hoere, was der Geist den Gemeinden sagt!” (Ap. II,7).

BT: „Kto ma uszy, niech posłysz, co mówi Duch do kościołów” (Ap 2,7.11.17.29; 3, 6.13.22)²⁸.

Popularna w kaznodziejstwie luterańskim aklamacja, powtórzona siedmiokrotnie w Listach do Kościołów w Księdze Objawienia św. Jana rozdz. 2–3 (pojawia się też na balustradzie schodów ambony w Osiekach), wiąże naturalne zdolności poznawcze (zmysł słuchu) z natchnieniem nadprzyrodzonym tekstu biblijnego (słuchanie jako posłuszeństwo). O „uszach do słuchania” mówi często sam Mistrz z Nazaretu zachęcający do intelektualnego wysiłku w odczytywaniu aktualnego znaczenia jego przypowieści o przybliżaniu się i rozwoju królestwa Bożego (por. Mt 13). Jest to także przywołanie najwyższej powagi i najgłębszego źródła nauczania kaznodziejskiego płynącego z ambony kościelnej, które czerpie swą moc z głębi Bożego natchnienia, przez działanie „Ducha Objawiciela i Nauczyciela”.

5. „So sind wir nun Botschaften an Christus Stat, da Gott *vermaghe* (?) durch uns”, „2 Kor V,20”.

Luter: „So sind wir nun Botschafter an Christi Staat, denn Gott ermahnt durch uns” (2 Kor. 5,20).

BT: „Tak więc w imieniu Chrystusa spełniamy posłannictwo jakby Boga samego, który przez nas udziela napomnień” (2 Kor 5,20).

²⁸ Sentencja w zakończeniu siedmiu listów do Kościołów Apokalipsy 2–3.

Apostolskie posłannictwo w Kościele ma umacniać chrześcijan do wiernej postawy trwania w nauczaniu i dawaniu świadectwa w sytuacji otaczającego świata niewiary i bałwochwalstwa, jak w grecko-rzymskim Koryncie. Chrystusowe królowanie dokonuje się w sercach ludzi, którzy Go poznają i służą Mu przez świadectwo życia we wspólnocie. Zadaniem chrześcijanina jest nie tylko pokorna i milcząca postawa służby, lecz także aktywne nauczanie w duchu Ewangelii, apostołat słowa biblijnego, kerygmat o zbawieniu i Zbawicielu.

6. „Herr erhalte uns dein Wort”, „Jer. XV”.

Por. Ps 119,(67.107.)116: „Erhalte mich durch dein Wort, dass ich lebe, und lass mich nicht zuschanden werden in meiner Hoffnung”²⁹.

BT: „Podtrzymaj mnie według swojej obietnicy, bym żył; nie zawieźdź mojej nadziei” (Ps 119,116).

Kluczowa inwokacja jest prośbą o wypełnienie Bożych obietnic zbawczych dla wiernego trwającego w nauce Bożej i żyjącego jej wskazaniem. Kontekst prawdopodobny wielkiego Psalmu 119, poświęconego w całości medytacji nad Prawem Bożym, podpowiada słuchaczowi pod suhecką amboną, jak może rozwijać swoje duchowe życie i gdzie znajduje się fundament jego zasad moralnych.

Ambona tutejsza jest w fatalnym stanie zachowania, niszczona masywnie przez drewnojady i rozpadająca się po powierzchownie przeprowadzonych pracach w ramach ostatniej konserwacji (1996), wymaga pilnych działań konserwatorskich w celu uratowania tego wyjątkowego zabytku. Oby podjęte w opracowaniu próby przybliżenia treści inskrypcji pomogły w odzyskaniu zainteresowania sprzętem kaznodziejskim, który nadal przemawia swoim autorytetem.

3.1.3. Inne zabytki w kościele

Dodatkowe podpowiedzi w odczytaniu symboliki i przesłania ambony znajdujemy w kolejnych zabytkach liturgicznych należących do wyposażenia suheckiego kościoła związanego z rodem Heydebrecków. **Nastawa ołtarzowa** z 1648 r. w latach 2015–2017 przeżyła solidną konserwację w warszawskim warsztacie Gorek Restauro. Późnorennesansowa kompozycja dzieła powstała w roku zakończenia burzliwej wojny 30-letniej (pokój westfalski) i reprezentuje rzadki na Pomorzu przykład wkładu w dysputę teologiczną z obecnymi nurtami antytrynitarnymi. Prawdopodobnie jest kompilacją elementów zestawionych przez kogoś z lokalnych pastorów. W centralnej kwadracie figury Trójcy Świętej flankowane są w skrzydłach przez apostołów Piotra i Pawła, w strojach szlacheckich z epoki i z typowymi atrybutami, kluczem i mieczem. W predelli, w bezpośredniej bliskości akcji liturgicznej, widoczny jest charakterystyczny obraz Ostatniej Wieczerzy. Na szczycie nastawy widnieje średniowieczny i niezwykle rzadki w regionie wizerunek pelikana karmiącego młode krwią ze swojej piersi. To

²⁹ Porównaj słowa popularnej pieśni wg Marcina Lutera (1541): „Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort”.

może być ciekawy przykład symbolicznego nawiązania do luteranckiego przekonania o zbawczej mocy Krwi Pańskiej (podobnie czytamy na ołtarzu w pobliskim Iwęcinnie).

Chrzcielnica z II poł. XVII w. na postumencie ośmiobocznym z kolumienką stoi dziś przy zakrystii. Malowidła na czaszy ukazują: Chrystusa – *Salvatora Mundi*, który również znajduje się na froncie korpusu ambony; św. Jana Chrzciciela z czarną księgą, na której leży Baranek, czyli Zbawiciel jako ofiarnik paschalny i ofiara; oraz św. ewangelistów z atrybutami: Mateusza z księgą i aniołem, Jana z otwartą księgą i orłem, Łukasza z księgą i wołem, Marka z otwartą księgą i lwem. Brak jest górnej części przykrywającej wewnątrz z misą chrzcielnią i nic nie wiadomo o jej treści ikonograficzno-ideowej (wątpliwe, by chrzcielnica miała tylko dolną czaszę).

Płyta komemoracyjna [memoriał] z 1728 r. – piaskowiec rzeźbiony i polichromowany, płyta pamiątkowa Jacoba Adriana von Heydebrecka ufundowana na pamiątkę odzyskania (wykupienia) Suchej zastawionej wcześniej w dzierżawę lub zastaw [wymiały: 160x70 cm], umocowana na północnej ścianie prezbiterium naprzeciw ołtarza, jest istotnym dopełnieniem historycznym i artystycznym więzi patrona kościoła, jego państwowego i lokalnego autorytetu. Także dzisiaj ten arystokrata i zapewne fundator ambony robi wrażenie i umacnia w przekonaniu, kto miał kiedyś coś do powiedzenia w tej świątyni. Rodzi się pytanie, czy faktycznie przebywał on sam z rodziną na nabożeństwach, spoglądając na siebie z niedużej empy w południowej części prezbiterium, gdzie było honorowe miejsce tych uczestników liturgii protestanckiej dostępne od zewnątrz osobnym wejściem przy zakrystii.

Napis w kartuszu pod wizerunkiem brzmi: „Ich Jacob Adrian v. Heidebreck koenigl. Preuss. Landrath und Director des Fuerstentums Camin (?), habe diesen Gedächtnisstein in meinem alt vaeterlichen Erblehn und Stamguthe Zuchen zu meinem Andenken setzen lassen. AD: 1728” (tłum.: „Ja, Jakub Adrian von Heidebreck, królewski pruski starosta i dyrektor [rządca] Księstwa Kamieńskiego, ten oto kamień pamiątkowy w moim ojcowskim lennie dziedzicznym i rodowym majątku Sucha na moją pamiątkę kazałem umieścić w roku 1728”)³⁰.

Dzwon „Zuzanna” z 1600 r. posiada przy szyi ornament w dwóch rzędach z napisem: „Iochim Heidebreke + Lorens Heidebreke + Ernst Heidebreke + Doerinck Heidebreke + Bernt Heidebreke + /Derivnger + Gaspar Heidebreke + Hinric Heidebreke + Tomas Heidebreke + Derelt Her Tomas Heidebreke”. Poniżej napisu płaskorzeźbiona Grupa Ukrzyżowania, wys. 65 cm; średnica 80 cm.

Zakończenie

Teksty odczytane na sucheckiej ambonie układają się w czytelne przesłanie wyrażające powołanie każdego ochrzczonego, szczególnie jednak dla ucznia i świadka Ewangelii: kaznodziei, duszpasterza, nauczyciela, wychowawcy. Stojąc wobec odkrytych po długim czasie, dokonanych przez niechętnych zdaje się obcej mowie (łacińskiej i niemieckiej) przemalowaniach, po jeszcze dawniejszych zniekształceniach z powodu

³⁰ Ewa Mucho, Elżbieta Orłowska, *Dokumentacja technologiczno-konserwatorska* (Szczecin, 2000).

odwrócenia się od rzymskiej i pruskiej tradycji tych ziem i społeczności, można pytać, co nam mówią te dawne miejsca, narzędzia głoszenia, nauczania, proklamowania Ewangelii. Konieczne jest zatem wykorzystanie informacji kronikarskich o tekstach nadających sens teologiczny ambonie w ostatecznej redakcji konserwatorskiej; ważne będzie sięgnięcie do komentarzy biblijnych i historii doktryny protestanckiej tuż po wojnie 30-letniej w relacji do sztuki sakralnej na Pomorzu. Studium porównawcze pozwoli rozpoznać wpływy artystyczne i odszukanie korzeni duchowych zabytku. Warto zatem gromadzić materiały źródłowe i postarać się o takie ich opracowanie, aby ambona mogła nadal przemawiać do parafianina i pielgrzyma.

Pojawiają się w rozmowach z odwiedzającymi świątynię sugestie, które acz dyskusyjne, niechaj będą przytoczone dla ożywienia dyskusji. Nieznośny jest bowiem jakby milczący „malowany mebel”, który domaga się postawienia pytań i szukania odpowiedzi. Zarówno w Osiekach i Suchej, jak też na całym „szlaku zabytkowych ambon” odczuwa się szczerą potrzebę zaproponowania rodzaju przewodnika duchowego pomagającego odnaleźć się wobec dekoracji symbolicznej i bogatych inskrypcji obecnych na zabytkach liturgicznych. Jest tu ważna dla ekumenicznych poszukiwań szansa. Tam, gdzie już nie ma lub nie widać żadnego zapisu, można przecież wprowadzić inskrypcję w języku polskim, aby dzisiejszy wędrowiec mógł rozumieć, co mówi kazalnica, przed którą się zatrzymał. Wszak współczesna doktryna konserwatorska nie zmusza, by konserwować, tj. zachowywać „milczącego nieboszczyka”.

W żywej świątyni mamy prawo traktować zabytki jako przemawiające znaki wspólnej tradycji chrześcijańskiej: żywego słowa objawionego z wysokości. Innym zadaniem jest rozwiązanie dylematu co do ewentualnej rekonstrukcji niemieckich napisów dedykacyjnych, np. z fryzów na ołtarzach w Iwęcinnie i w Osiekach. Czy to dzisiaj w katolickich kościołach ważne, by wspominać fundatorów, patronów, właścicieli ołtarzy, ław kolatorskich, sprzętów kościelnych? Jeżeli tak, to warto pomyśleć też o dzisiejszym polskim gospodarzu i współczesnym katolickim pielgrzymie.

Bibliografia

- Cirlot, Juan Eduardo. *Słownik symboli*. Kraków: Wydawnictwo Znak, 2000.
- Huebner, Walther. *Chronik der Kirchengemeinde Wussecken. Kreis Köslin*. Stettin: Verlag Leon Sauniers Buchhandlung, 1931.
- Jarmuško, Andrzej, Bartłomiej Łyczak. *Dokumentacja prac konserwatorskich i restauratorskich. Ambona z I poł. XVII w. z kościoła pw. św. Stanisława Kostki w Sianowie*. Toruń, 2019.
- Kochanowska, Janina. *Perły Pomorza*. Szczecin: Oficyna In Plus, 2011.
- Markowski, Dariusz, Barbara Ruszczyk-Bińkowska. *Dokumentacja konserwatorska ambony z kościoła filialnego pw. Podwyższenia Św. Krzyża z Suchej Koszalińskiej*. Gdynia–Toruń, 1996.
- Maniurka, Piotr Paweł. „Gotycka rzeźba św. Anny Samotrzcę”. W: *Góra Chełmska. (Góra Św. Anny – wspomnienia z roku 1875)*, 149–155. Opole: Wydawnictwo Świętego Krzyża, 1985.

- Maniurka, Piotr Paweł. „Nowa placówka kulturalna. Otwarcie Muzeum Diecezjalnego w Opolu”. *Opolski Rocznik Muzealny* 9 (1989): 99–103.
- Maniurka, Piotr Paweł. „Treści ideowe łaskami słynącej rzeźby z Góry Świętej Anny”. W: *Dziedzictwo duchowe i historyczne Góry Świętej Anny. Materiały z sesji naukowej odbytej na Górze św. Anny 5 listopada 1996 r.*, red. Wanda Musialik, 22–28. Opole–Wrocław: Państwowy Instytut Naukowy – Instytut Śląski, 1997.
- Maniurka, Piotr Paweł. „Zabytkowe kościoły Opola i Muzeum Diecezjalne”. *Renowacje i Zabytki* 3 (2010): 1–17.
- Maniurka, Piotr Paweł. *Mater Matris Domini. Święta Anna Samotrzcęć w gotyckiej rzeźbie śląskiej*. Opole: Wydawnictwo Świętego Krzyża, 1997.
- Maniurka, Piotr Paweł. „Dzieje gotyckiej rzeźby św. Anny Samotrzcęcej z Góry św. Anny”. W: *Historyczne i współczesne problemy miasta i jego mieszkańców. Materiały z II Seminarium Naukowego „Kędzierzyn-Koźle. Rodowód – Współczesność – Przyszłość” (12–13 października 1995 r.)*, red. Edward Nycz, 136–142. Opole–Kędzierzyn-Koźle: Wydawnictwo Instytut Śląski, Uniwersytet Opolski, Towarzystwo Ziemi Kozielskiej, 1996.
- Mucho, Ewa, Elżbieta Orłowska. *Dokumentacja technologiczno-konserwatorska*. Szczecin, 2000.
- Nadolski, Bogusław. *Leksykon symboli liturgicznych*. Kraków: Wydawnictwo Salwator, 2010.
- Nowakowski, Cezary. *Szlak zabytkowych ambon. Cz. 1. Okolice Darłowa*. Szczecin: Biuro Dokumentacji Zabytków, 2012.
- Palacz, Ewa. *Dokumentacja konserwatorska. Ambona z VII wieku – korpus i parapet schodów*. Szczecin, 2010.
- Palacz, Ewa. *Dokumentacja konserwatorska. Baldachim i figury*. Szczecin, 2009.
- Pokora, Jakub. „Ambony śląskie z lat 1550–1650: stan zachowania”. *Ochrona Zabytków* 28, 3–4 (1975): 198–216.
- Pokora, Jakub. *Sztuka w służbie reformacji: śląskie ambony 1550–1650*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982.
- Romanik, Henryk. „«Mane nobiscum Domine». Tradycja pielgrzymek do Świętej Hostii w pomorskich Osiekach”. W: *Droga św. Jakuba w Polsce – historia, teraźniejszość, przyszłość. W 10. rocznicę otwarcia pierwszego polskiego odcinka Camino de Santiago*, red. Piotr Roszak, Franciszek Mróz, 357–384. Kraków: Wydawnictwo „Czuwajmy”, 2015.
- Romanik, Henryk. „«Odezwij się słowo». Próba interpretacji symboliczno-biblijnej ikonografii barokowej ambony z kaplicy zamkowej w Darłowie”. *Darłowskie Zeszyty Naukowe* 11 (2015): 57–76.
- Romanik, Henryk. *Droga między trzema wieżami*. Koszalin–Osieki: Parafia Rzymskokatolicka pw. św. Antoniego Padewskiego, 2017.
- Ryken, Leland, James C. Wilhoit, Tremper Longman III. *Słownik symboliki biblijnej*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Vocatio”, 1998.
- Szymczak, Dorota. *Srebrny ołtarz darłowski*. Słupsk: Muzeum Pomorza Środkowego, 2007.
- Wisłocki, Marcin. *Sztuka protestancka na Pomorzu 1535–1684*. Szczecin: Muzeum Narodowe, 2005.
- Zadarko, Krzysztof. „Ambony skrzatuskie”. *Rocznik Skrzatuski* 8 (2020): 53–80.

Streszczenie

Pomorskie kościoły łączą elementy tradycji średniowiecznego gotyku i wyposażenia z epoki reformacji luterańskiej. Takie przykłady znajdujemy w dwóch świątyniach, których historia

sięga czasów misji zakonów w regionie koszalińskim. Oryginalne zabytki pierwotnego wyposażenia są bardzo rzadkie, lecz zachowały się stosunkowo liczne elementy protestanckiej sztuki sakralnej. Szczególną uwagę przyciągają dwie ambony znajdujące się na nowym szlaku turystycznym między Darłowem i Sianowem. Kazalnica osiecka należy do rodziny późnorenansowych ambon (ok. 1660) o strukturze architektonicznej z dekoracją figuralną, a czasem malarską. Ciekawostką są tutaj inskrypcje o konwencji chronostychonów, które kodują informacje chronologiczne w zapisie liter jako cyfr rzymskich. Niestety, podczas ostatnich prac konserwatorskich nie skorzystano z informacji z opublikowanej przed II wojną światową kroniki parafialnej. Nie odtworzono udokumentowanych sentencji biblijnych umieszczonych pierwotnie pod parapetem balustrady i w płycinach pod figurami apostołów. Jeszcze bardziej zakorzeniona w tradycji skryptyrystycznej jest ambona rokokowa (1729) w Suchej Koszalińskiej. Tutaj dekorację baldachimu i kosza ambony stanowi kilkanaście medalionów z cytatami biblijnymi, które w całości wyrażają program ideowy zakorzeniony w księgach prorockich i apostoelskich. Jediną figurą jest wizerunek Chrystusa Zbawiciela Świata, a na podniebiu baldachimu mamy wyobrażenie gołębiczy Ducha Świętego. Obie ambony zasługują na uwagę historyków sztuki i liturgii, a po koniecznych pracach konserwatorskich mogą stać się atrakcją turystyczną mikroregionu nadmorskiego.

Słowa kluczowe: ambona, cytaty biblijne, reformacja na Pomorzu

Abstract

PROTESTANT PULPITS IN GOTHIC CHURCHES IN OSIEKI AND SUCHA KOSZALINSKA (SUCHA KOSZALIŃSKA)

Pomeranian churches combine elements of the medieval Gothic tradition and furnishings from the Lutheran Reformation era. Such examples can be found in two temples, the history of which dates back to the times of the mission of religious orders in the Koszalin region. The original relics of the original furnishings are very rare, but relatively many elements of Protestant sacred art have been preserved. Two pulpits located on the new tourist route between Darlowo (Darłowo) and Sianow (Sianów) attract particular attention. The pulpit in Osieki belongs to the family of late-Renaissance pulpits (c. 1660) with an architectural structure with figural and sometimes painted decorations. An interesting fact here is the inscriptions of the chronostychonic convention, which encode chronological information in the writing of letters as Roman numerals. Unfortunately, during the last conservation works, the information from the parish chronicle published before World War II was not used. Documented biblical sentences originally placed under the parapet and in the panels under the statues of the apostles have not been recreated. The rococo pulpit (1729) in Sucha Koszalinaska (Sucha Koszalińska) is even more rooted in the scriptural tradition. Here, the decoration of the canopy and the pulpit's basket are a dozen medallions with biblical quotations, which fully express the ideological program rooted in the prophetic and apostolic books. The only figure is the image of Christ the Savior of the World, and on the top of the canopy we have the image of the Holy Spirit's dove. Both pulpits deserve the attention of art and liturgical historians, and after the necessary conservation works, they can become a tourist attraction of the coastal microregion.

Keywords: pulpit, biblical quotes, Reformation in Pomerania